

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	8
GİRİŞ	9
Türk Dilinin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri	9
I— Dillerin Çeşitliliği ve İki Görüş	9
II— Dillerin Çeşitli Prensipere Göre Sınıflandırılması	9
III — Gramer Şekillerindeki Benzerliğe Göre Dillerin Sınıflandırılması	10
IV — Dil Aileleri Görüşüne Dayanan Sınıflandırma	11
V — Türkçenin Türk Dilleri Arasındaki Yeri	13
VI— Türk Dilinin Bazı Nitelikleri	14

BİRİNCİ BÖLÜM

SÖZDİZİMİ

BİRİNCİ BAHİS	15
Tam Fikir Veren Birleşik Sözler-Cümle	15
Birinci Altbölüm; Tanım, İzah	15
İkinci Altbölüm: Cümlelerin Öğeleri	15
I. Esas Öğeler	16
1—Yüklem (Müşned)	16
2 — Özne (Müşnedünileyh)	22
II. Cümlelerin Tamamlayıcı Öğeleri Sınıflandırma	31
2 — Dolaylı Tümleçler	37
Dolaylı Tümleçlerin Çeşitleri	37
3 — Zarf Tümleçleri	43
Üçüncü Alt Bölüm	51
CÜMLE ÇEŞİTLERİ	51
I. ÖGELERİNİN DİZİLİŞİNE GÖRE CÜMLE ÇEŞİTLERİ	51
II. YÜKLEMLERİNE GÖRE CÜMLE ÇEŞİTLERİ	53
III. ANLAMLARINA GÖRE CÜMLE ÇEŞİTLERİ	57
IV — YAPILARINA GÖRE CÜMLE ÇEŞİTLERİ	72
1.— Basit Cümleler	72
2. — Bileşik Cümleler	72
1. Girişik - Bileşik Cümleler	73
2 — Şartlı Bileşik Cümleler	84
3 — Sıralı Cümleler	85
4 — Bağlı Cümleler	87
5 — Ki Bağlacıyla Kurulan Cümleler	90
6 — Ara Cümlecigi	92
Cümle Tahlili	94

İKİNCİ BAHİS	108
BELİRTME GRUPLARI	108
BELİRTME GRUPLARININ ÇEŞİTLERİ	108
Birinci Altbölüm	109
İSİM TAMLAMALARI	109
Türkçe İsim Tamlamaları Üzerinde Bazı Dikkatler	119
DİLİMİZDE YABANCI KURALLARA GÖRE İSİM TAMLAMALARI	120
1. FARŞÇA İSİM TAMLAMALARI	120
İkinci Altbölüm	127
SIFAT TAMLAMASI (SIFAT TERKİBİ)	127
A. FARŞÇA SIFAT TAMLAMALARI	129
B. ARAPÇA SIFAT TAMLAMASI	131
BAĞLAÇ GRUPLARI	134
A. Bağlaç Gruplarının Kurulma Şartları	134
B. Bağlaç Gruplarının Kurulması	136
Bağlama ve Ayırma	148
UNVAN GRUPLARI	148
ZARF GRUPLARI	149
İSİM GRUPLARI	150
İKİZLEME	150

İKİNCİ BÖLÜM

KELİME BİLGİSİ

Bölüme Giriş	151
1 — Lâfzın Anlama Delâleti	151
II — Lâfızların Kendi Anlamlarına Göre Sınıflandırılması	152
III — Lâfızların Birbirine Göre Sınıflandırılması	152
IV — Lâfızların Yargıya Kabiliyetleri Bakımından Sınıflandırılması	153
V—Kelime Soyları	153
VI — Bazı Kavramlar ve Kelimelerin Yapılarına Göre Sınıflandırılması	154
BİRİNCİ ALTBÖLÜM	155
İSİM SOYUNDAN KELİMELER	155
1 — İSİMLER	155
A. İsimlerin Sınıflandırılması	155
1. Medlûllerinin İçlem (tazammun) ve Kaplamına (şümûlüne) Göre Sınıflandırma ...	155
2. Medlûllerin Varlık veya Nitelik Oluşuna Göre Sınıflandırma	156
3. Bu Sınıflandırma İlkelerinin Dışında Kalan İsim Çeşitleri	157
4. İsimlerin Yapı Bakımından Sınıflandırılması	158
B. İsimlerde Keyfiyet (=Genre)	158
C. İsimlerde Sayı (Kemmiyet = Nombre)	159
D. İsmi'nin Halleri (İnsiraf — Déclinaison)	160

TÜRKÇEDE İSİM TÜRETME YOLLARI.....	161
TÜRKÇEDEKİ YABANCI İSİMLER.....	162
FARŞÇA İSİMLER.....	163
Farsça İsimlerde Keyfiyet (= Genre).....	163
Farsça İsimlerde Kemiyet (=Sayı =Nombre).....	164
Farsçada İsim Çekimi (=İnsiraf).....	165
ARAPÇA İSİMLER.....	165
Arapça İsimlerin Çatıları.....	166
İsim Çeşitleri	167
Arapça da İsimlerde Keyfiyet (= Genre).....	167
Arapça İsimlerde Sayı (= Kemmiyet= Nombre).....	169
SIFAT	173
Niteleme Sıfatları	173
Belirtme Sıfatları	174
1 — İşaret Sıfatları	174
2 — Sayı Sıfatları	174
3— Belgesiz (= mübhem) sıfatlar	176
4 — Soru (= İstifham) Sıfatları.....	176
YAPILARINA GÖRE SIFATLAR.....	177
1 — Basit Sıfatlar	177
2— Bileşik Sıfatlar	178
3 —Türemiş Sıfatlar	178
II.SIFAT FİİLLER (Participes).....	180
Grup Hâlinde Sıfatlar	183
TÜRKÇEYE YABANCI DİLLERDEN GİREN SIFATLARA DAİR TAMAMLAYICI BİLGİLER.....	183
1 — FARŞÇA SIFATLAR	183
II — Arapça Sıfatlar	187
Sıfat-ı Müşebbehe.....	188
Mübalâğalı Özne	189
III —ZAMİRLER	189
A. Bitişik Olmayan Zamirler.....	190
1 — Şahıs Zamirleri	190
2 — İşaret Zamirleri	192
3 — Belgisiz Zamirler (= Müphem Zamirler)	193
Soru Zamirleri	193
B. Bitişik Zamirler	195
1. İyelik Zamirleri	195
2. İlgî Zamirleri	195
3. Fîl Zamirleri	195
YABANCI DİLLERDEN GİREN ZAMİRLER.....	196
1°. Farsça'dan Alınan Zamirler	196
2°. Arapça'dan Alınan Zamirler	196
IV — ZARFLAR (=ADVERBES)	197

1—Anlamlarına Göre Zarf Çeşitleri	197
2—Yapılarına Göre Zarf Çeşitleri	199
3— Zarflarda Anlam Dereceleri	200
V— EDATLAR (= POSTPOSITIONS)	200
Muhtelif Edatlar	201
VI. Bağlaçlar (=Atıf Edatları=Conjonction)	207
VII. Ünlemler (=Nidalar=Interjection)	208
1. Yapılarına Göre Ünlemler	209
2. Anlamlarına Göre Ünlemler	209
1. Çağırma Ünlemleri	209
2. Duygu İfade Eden Ünlemler	213
3. Diğer Ünlemler	218
VIII — İSİM FİİLLER (= MASTARLAR = İNFİNİTİFS)	218
1. İsim Fiillerde Asıl Madde	219
2. İsim Fiillerde Ekler	223
Hasıl-ı Masdar ve İsm-i Fi'î	225
Bileşik İsim Fiiller (Mürekkep Mastarlar)	226
YABANCI DİLLERDEN GİREN İSİM FİİLLER	228
Farsça'dan Alınan İsim Fiiller (Mastarlar)	228
Arapça'dan Alınan İsim Fiiller	231
İkinci Altbölüm	236
FİİL SOYUNDAN KELİMELER	236
I. FİİLLER	236
1. FİİLLERDE ŞAHISLAR (PERSONNES)	236
2. FİİLLERDE KİP (=SİGA=MODE)	238
3. FİİLLERDE ZAMAN (=TEMPS)	239
BAŞİT ZAMANLI FİİLLER - BİLEŞİK ZAMANLI FİİLLER	239
Haber Kipleri, Basit Zamanlar	239
DİLEK KİPLERİ (=İNŞÂİ SİGA)	243
BİLEŞİK KİPLER	245
EK FİİL (= CEVHERÎ FİİL)	245
KATMERLİ BİLEŞİK KİPLER	247
FİİL ÇEKİMİ	247
FİİLLERDE ANLAM NİTELİKLERİ	247
ÇATILARI BAKIMINDAN FİİLLER	249
1. Öznelerine Göre Fiiller	249
2. Nesnelere Göre Fiiller	250
YAPILARI BAKIMINDAN FİİLLER	250
1 — Basit Fiiller	250
2 — Bileşik Fiiller	250
3 — Türemiş Fiiller	252
II — FİİLİMSİLER	253
Bağ Fiiller (= Rabit sigaları = Gerondifs)	253

YABANCI DİLLERDEN ALINAN FİİL SOYUNDAN KELİMELER	257
KELİME TAHLİLİ	259

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SESBİLGİSİ (= SAVTİYAT= PHONETIQUE)

I — TELÂFFUZ CİHAZI	263
II — SESİN TEŞEKKÜL SAFHALARI	263
III — PERDE FARKI	264
IV — HARFLER VE SESLER	264
V — HECELER	268
VI — SES DÜŞMESİ	270
VII — SES TÜREMESİ (= INTERCALATION)	270
VIII — BENZEŞME (= TEMSİL = ASSIMILATION)	271
IX — SES UYUMU (= AHENK KANUNLARI)	271
X — AYKIRILAŞMA (= Dissimilation)	274
XI — SES DEĞİŞMESİ	274
XII — VURGU (= Accent)	274
XIII — TONLAMA (= Intonation)	275

ÖNSÖZ

Eğitim Enstitüsü öğrencileriyle, bu enstitülerin her bölümünde farklı esaslara göre imtihana girenler için yazılan bu kitapta, ananevi öğretim sisteminden farklı olarak bütünden (= külden) parçaya (= cüz'e) gitme usulü takibedilmiştir. Bu suretle öğrenci veya öğretmen adayı güçlük çektiği cümle tahlilini, kitabın sonuna kadar muhtelif vesilelerle tekrarlamak imkânını kazanacaktır: Gerek ortaokul öğretmenleri için açılan yetiştirme kurslarında, gerek ilkokul öğretmenlerini ortaokul öğretmen muavinliğine hazırlayıcı kurslarda bu usulün faydalarını defalarca gördük.

Kitabın ikinci özelliği, Türkiye sınırları içinde gelişen Türk Edebiyatıyla ilgili metinlere iyice nüfuz edilebilmesi için, bütün gramer güçlüklerini karşılama gayesine yönelmiş olmasıdır. Bu yüzden, -günümüze ait dilbilgisi kuralları dışında-hem Osmanlı Edebiyatı içinde kullanılıp bugün bırakılmış olan Türkçe ifade tarzlarına, hem de her bahis sonunda o bahisle ilgili Arapça ve Farsçadan dilimize girmiş kurallara yer verilmiştir. Bu satırlarımız, tarihî bir gramer yazmak iddiasında bulunduğumuz zannını uyandırmamalıdır. Biz, metinlerin anlaşılması için gereken malzemeyi öğrencinin önüne sermek istiyoruz.

Bir ders kitabı olması; sık sık tekrarlara, bol bol örneklere yer verilmesi zaruri kılmaştır. Bu örneklerin birçoğu, muhtelif devrelere ait edebî metinlerden alınmıştır: Hafızalarda olan veya ilk bakışta hatırlanacak bulunan örnekler için kitap isim ve sayfası vermeğe lüzum görmedik; yazarların adını zikretmekle yetindik. Az karşılaşılan mısra ve cümleler sonunda, bunların alındıkları yerleri de yazdık.

Hemen her konuda, yeni terimlerin karşısına eskilerini ve - mümkün mertebe - Batı dillerindeki karşılıklarını yazmayı ihmal etmedik: Böylece eski terimlerle yetişmiş olanlarla Batı dili bilenlerin de bugünkü Türkçe terimlerle ilgili bahislere kolaylıkla intibak edebilmelerini sağlamak istedik. Ancak bir süreden beri gramer kitapları hazırlanırken unutulmuş, ihmal edilmiş bazı bahis ve dil olayları vardır ki, bunlar için bugünkü dile uygun terimler aramak zorunda kaldık. Bazan da - ister istemez - eskilerini muhafaza ettik. Bulunanlar, ancak birer teklif mahiyetindedir.

Gazi Eğitim Enstitüsü'nde farklı gayelerle açılan imtihanlara girecek adayları bir an önce kitaba kavuşturmak zarureti, bizi, gereği kadar bu eser üzerinde durabilme imkânlarından mahrum etti. Bu yüzden bu ilk baskı, *Türkçe Dilbilgisi Dersleri* değil, *Türkçe Dil Bilgisi Notları* sayılmalıdır. Kitap, hem niteliği, hem terkedilmiş terimiyle bir âlet kitabıdır; amacı yalnız faydalı olabilmektir.

GİRİŞ

Türk Dilinin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri

I— Dillerin Çeşitliliği ve İki Görüş

Sözlerle dış âlemde şekil bulan zihin suretleri, “anlam” adını almaktadır. Anlamaların beşerî oluşu karşısında sözler, millidir. Tek bir âmile bağlanamayacak olan dil ayrılıklarını, bu durumun çok mühim bir sonucu saymak gerekir. Büyük ilim akademilerinin tesbit ettiğine göre, bugün yeryüzünde konuşulan dillerin çeşidi 280 i bulmaktadır. Tarih boyunca kaybolanları da gözönüne alınınca, bu sayı 680 e çıkıyor. Bu kitapla gramerinden bahsedilecek Türkçe, bunların bir kolu içindedir. Bu dilin, diğer milletlere ait diller arasındaki yeri nedir? Hangi niteliklerle karşımıza çıkıyor?

II— Dillerin Çeşitli Prensiplere Göre Sınıflandırılması

Diller, çeşitli prensiplere göre sınıflandırılmaktadır. Zaman esasına göre, *ilkel* ve *türemiş* olmak üzere ikiye ayrılıyor: Bu tasnifte ilk insanların konuştuğu diller birinci, yeni diller de ikinci kategoriye sokulmaktadır. Kaynak olma ve türeme prensibi ise, *ana diller*, *kız diller* diye başka bir sınıflandırmaya yol açmıştır. Lâtince ana dil, İspanyol, İtalyan, Fransız dilleri ona nisbetle kız diller, birbirine nisbetle de hemşire dilleridir. Üçüncü sınıflandırma da *ölü diller*, *canlı diller* suretiyledir: Sanskrit, Zent, İbrani, Lâtin, Slovan, Got dilleri ölü; Türkçe, Farsça, Fransızca, İngilizce, Rusça... canlı dillerdir. Diller; şekillerinin bünyesine göre de *terkibî* ve *tahlilî* olmak üzere sınıflandırılıyor: Uzun ve münavebeli cümlelerle, ayrı ayrı fikirleri bir araya getiren veya fer'î hâlleri bir fikir etrafında toplayan dillere, *terkibî* diller denmektedir. Tahlilî diller ise, belirli bir kelime ile her tâli düşünceyi, ayrılmış edatlarla her gramer ilgisini ifade eden dillerdir. Bu sınıflandırmaya göre, Lâtince *terkibî*, Fransızca *tahlilî* bir dil sayılıyor. *Edebî diller*, *konuşma dilleri* diye bir sınıflandırma daha vardır. Bugünkü Arapların yazı dili birinciye, konuşma dili de ikinciye ye örnek teşkil eder. Diller, söz dizimlerine göre de sınıflandırılıyor. Burada iki kategori karşımıza çıkmaktadır: *Düz* (= direct diller), *evrilebilen* (= maktûp hâle girebilen = inversif — transpositif) diller. Arapça, eski Yunanca, Lâtince gibi kelimelerinin sonunda irap bulunan ve bu yüzden de kelâm parçaları yer değiştirebilen diller ikinci kategoriye, onların dışında kalanlar birinci kategoriye giriyor.

Nihayet bir de *tabîî diller*, *yapma diller* diye sınıflandırma vardır. Yapma diller, niyetten uygulama alanına geçmemiş teklifler mahiyetindedir: Esperanto gibi. Mamafih bu teşebbüsler pek yeni değildir: Şeyh Muhiddin adlı bir zat, daha hicretin XI inci yüzyılında böyle bir teşebbüse girişmiş, fakat başarı sağlayamamıştı. O zamandan beri, aynı hareket çeşitli kimseler tarafından denenmiş fakat

bir sonuç elde edilememiştir.

Bunların dışında kalan iki sınıflandırma daha vardır ki, onlardan biraz genişçe bahsedeceğiz.

III — Gramer Şekillerindeki Benzerliğe Göre Dillerin Sınıflandırılması

Dillerin birbirleriyle ilgilerini araştıran bilginler, iki ayrı görüş etrafında toplanmaktadır: Birinci mektebe bağlı olanlar, dilleri birbirleriyle karşılaştırırken, “kök” ler hareket noktası sayıyorlar; ikinci mektebin temsilcileri ise, gramer şekillerinden yürüyorlar, ilk görüşü savunanlar için, dilin maddesi, örgüsünü meydana getiren kelimelerdir; gramer, onlara yalnız tarz ve şekil verir. İkinci mektebin temsilcilerine göre de, dil, kendisinden gramer unsurları ayrılmıyacak bir bütündür; bir gramer bir kavme yalnız başına kabul ettirilemez; o kavim bir dilin gramer şekillerini alırsa, o dilin maddesini de almak zorundadır. Artık köklerle gramer şekillerinin aynı ehemmiyeti taşıdıkları, dilin birbirinden ayrılmaz unsuru oldukları kabul edilmiştir. Bu esasa göe, üç temel dil tipi vardır; diğer diller de bunlardan çıkmıştır.

— *Tek heceli* (= monosyllabique) *diller*: Çince, Tibetce, Annamca gibi.., Bu sınıfa giren dillerde, kelimeler, bir heceden meydana gelmektedir; bunlar, hiçbir bağı ifade etmiyen halis kök durumundadır. Kelime çeşitleri, özel seslerle ayırt edilememiştir. Aynı kelime hem isim, hem fiil, hem sıfat, hem edat, hem etken, hem edilgen, hem yalın halde, hem dilek kipinde, hem zarf olabiliyor.

— *Bükümlü* (iltisâkî = aglutinant) *diller*: Türkçenin içine girdiği dil ailesi de bulunmak şartıyla, birçok diller bu sınıftandır. Bu dillerde ilgi, özel bir kelime sınıfını ifade eder. Hâl böyle iken, - çok defa - bu kelimeler müstakil bir varlıktan mahrum bir durumda karşımıza çıkar: Zira, bu ilgiyi temsil eden kelimeler - genel olarak - sona gelen değişmez işaretlerle yapışır. Bu sınıf içindeki bazı dillerde, bütün cümle fiil etrafında kendini gösteren bir kelimeye yığılır. Bunlara *karışık* (=mahlut = incorporant) *diller* deniyor.

Türkçe bükümlü dillerin bu çeşidinden değildir; onun ve benzerlerinin yeri, bir bakıma çekimli dillere yakındır: Söz konusu iki dil arasında yer alan bu dillerde isim ve fiillere ait ilgileri ifade etmek için çok değişik ekler vardır. Birçok dillerde, özellikle Türk dilinde fiil, iltisak yoluyla pek çeşitli ilgileri ifade etmeğe elverişli bir hâl almıştır.

3 — *Çekimli* (=insirâfi= a flexion) *diller*: Hint-Avrupa ve Sami dilleri gibi. Bu dillerde ilgi ve işaretin toptan kaynaşması göze çarpar.

Meselâ Türkçede çeşitli gramer kategorileri için ayrı ayrı ekler kullanıldığı halde, Hint - Avrupa dillerinde, bütün bunlar bir tek sonek (= müntehâ) karşılar. Bükümlü ve çekimli dilleri karşılaştırırken birinci sınıfa girenlerin ayrı ayrı uzuvlara, ikinci sınıftakilerin de tek bir vücuda sahibolmasından bahsedilir: Bu benzetmenin sebebi, birincilerin bir çok lehçelerden, ikincilerin de büyük diller-

den meydana gelmesidir.

IV — Dil Aileleri Görüşüne Dayanan Sınıflandırma

Aralarındaki ilgilere göre birçok dil aileleri kabul edilmiştir. En mühimlerini aşağıda göstermeğe çalışıyoruz.

1. Hint - Avrupa dilleri

Bu dillerin başlıca bölümleri aşağıdadır:

A. *Hint - İran dil ailesi*: Onlar da Hint dilleri, İran dilleri olmak üzere ikiye ayrılıyor.

a) Birinci bölümdekiler, *Eski Hintçe*, *Orta Hintçe*, *Şimdiki Hintçe*'den meydana gelmektedir. *Vedikçe* ve *Sanstritçe* Eski Hintceyi; *Talice* ve *Takritçe* Orta Hintceyi; *Hindu*, *Bengal*, *Mahrat* dilleri de yeni Hintce'yi teşkil ediyor.

b) İkinci bölümdekiler; *Eski Farsça*, *Orta Farsça*, *Yeni Farsça*'nın dahil olduğu dil zümresidir. *Avesta dili* Eski Farsça'ya, *Pehlevî dili* Orta Farsça'ya, *İran*, *Efgan* ve bazı *Kafakas dilleri* Yeni Farsça'ya girer.

B — Yunan Dili

a) *Eski Yunan dilleri*: *Eolien*, *İyon*, *Dorien*, *Arkatya* — *Kıbrıs dilleri*, *Sun'î edebî dil*.

b) *Yeni Rumca*: İyonya'da konuşulan Yunan dilinin *Kuvan* (=Koine), *Bizans* yollarından geçerek gelişmesinden meydana gelmiştir.

C — İtalyan ve Selt dilleri

a) *İtalyan dilleri*: *Osk*, *Ombriyen*, *Lâtin dilleri*. Bunların sonuncusundan *Roman dilleri* çıkmıştır.

Roman dilleri: İtalyan, İspanyol, Portekiz, Fransız, Katalan, Romen, Vallon dilleriyle, İsviçre'de konuşulan Roman dilleri.

b) *İtonik*, *Gaelik diller* ve *Goluva dilleri*.

D. German dilleri

a) *Vastik*,

b) *Nordik*,

c) *Gotik diller*.

Bunlardan Vastik diller üç kola ayrılıyordu: *Anglo - Sakson*, *Eski yüksek Almanca*, *Eski bas - Almanca*. Anglo - Sakson dilleri, dünyanın çeşitli yerlerinde konuşulan *İngilizçe*'yi; Eski yüksek Alman dili, bugünkü Almanca'ya; Eski bas - Alman dili de, *İslânda*, *Norveç*, *Hollanda dillerini* meydana getirmiştir. Mamafih, *İslânda*, *Norveç dillerine*, *Nordik* zümreye giren *Eski Norca* da kaynak olmuştur. *Danimarka*, *İsveç dilleri* de, *Nordik* asıldandır.